

יבש-גלעד, אבל-מחולה וצרתן

(דזיהוייו של נלסון גליק)

מאת מנחם נאור

א. יבש-גלעד

לדברי אבס ביוסו¹, יבש-גלעד... כפר מעבר לירדן במיל השישי מהעיר פחל על
ההר בואך גרש (ראה המפה בע' 90). מניין המילים מכוון, כמוכן, לכביש הרומאי המביא
מגרש לפחל ולבית-שאן דרך סוף, עג'לון, באעון, כפר-אבל; נבנה על-ידי נירון קיסר או על-
ידי אספאסיאנוס, תוקן בימי טראיאנוס... נמצאו אבני-המיל... 1, 5.3, 10.8 מצד פחל; מספר
10 בבאעון².)

הדרך העתיקה המחברת גם כיום, בעקבות הכביש הרומאי, את טבת-פחל עם
כפר-אבל ועם באעון—ארכה 15 ק"מ, שהם בדיוק 10 המילים של הכביש הרומאי.
על דרך זאת ממש, על שפתו הצפונית של ואדי-יאבס, במרחק 9 ק"מ (שהם 6 מילים)
מטבת-פחל, נמצא התל א-מקלוב, אשר גליק גומר עליו את ההלל:

ירדנו מן הרמה המבוותרת והגענו למפנה של הפלג (ואדי יאבס); שם
סחף הנחל במשך הדורות גבעות שלמות ופינה מקום לגיא קטן, שזכה
לעיבוד ולהשקאה במסירות. דגן גדל כאן בשפע. ופרדסים קטנים של עצי-
לימון ועצי-תאנה משגשים בגיא זה ונותנים פרי רב בעונתם. בדיוק מעל
שטח גנים נסתר זה מתרוממת גבעה גדולה הנקראת בשם תל א-מקלוב.
על הגבעה נמצאים שרידי מקום-יישוב עתיק רחבי-ידיים... סביב ראש הגבעה
ניכרים עקבות ברורים של חומה חיצונית בצורה, שהקיפה את היישובים
שעמדו לפני במקום הזה. כמויות גדולות של שברי-חרסים, הפזורים על-
פני שיאה של הגבעה ומדרוניה, העידו אף הם על יישוב נרחב. החרסים
היו בעיקרם מן התקופה הישראלית או מלפניה³.)

גם מריס⁴, שביקר במקום בשנת 1875, מרבה לדבר על ערכו של תל א-מקלוב.
לדבריו, אין הכביש הרומאי יכול לחצות את ואדי-יאבס למטה מן התל הזה (בגלל
תלילות קירות הוואדי); כאן, איפוא, מקומה הטבעי של עיר גדולה ומבוצרת, השומרת
על המעברות צפונה.

אישור לדברי מריס אנו מוצאים אצל אולברייט:

האנומסטיקון קובע את מקומה של יבש-גלעד 6 מילים מפחל בדרך לגרש.
הואיל והדרך הרומאית העתיקה מפחל לגרש חוצה את ואדי-יאבס בדיוק
במרחק זה מהראשונה (מפחל), ברור שיש, אשר שמה נתקיים בשם הוואדי,
נמצאת בעל-כרח בשכנותו הבלתי-אמצעית של המעבר: או בתל א-מקלוב
או בחרבות אשר על שפתו הדרומית של הוואדי. המחבר (אולברייט) עבר

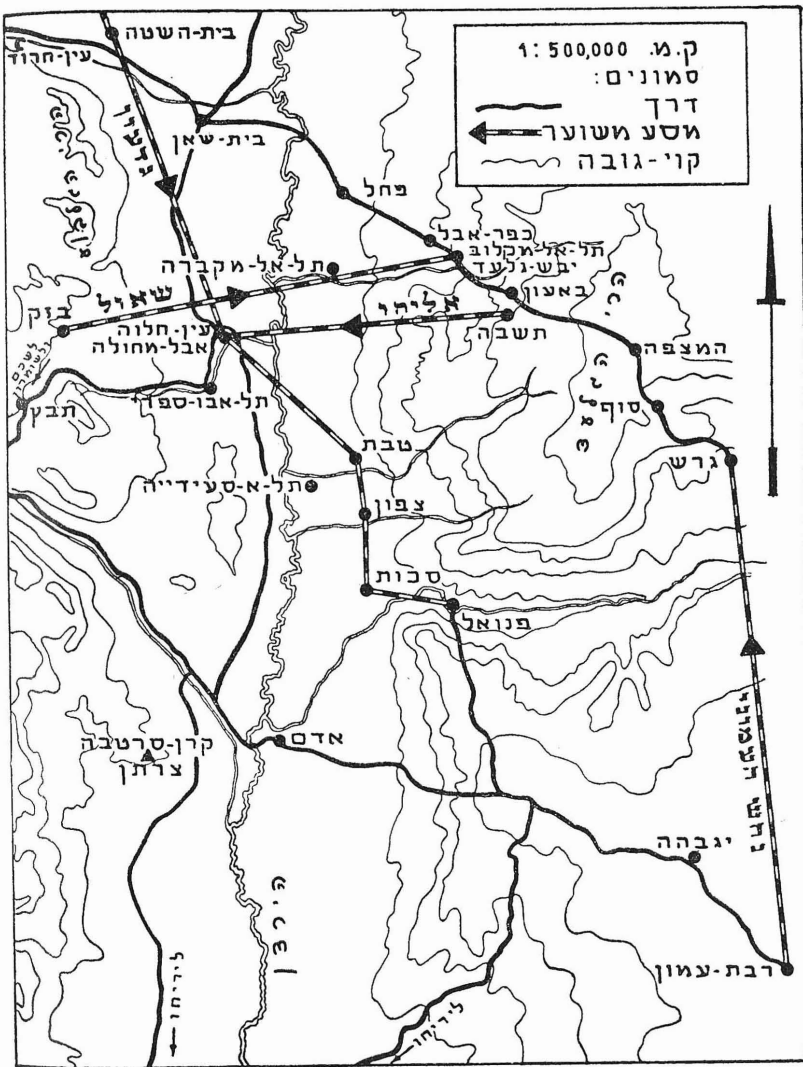
(1) 'ר Onomastikon, ed. Klostermann S. 110, Z. 11—13

(2) 'ר Abel, Géographie de la Palestine II, p. 230

(3) נלסון גליק, הירדן (בתרגום העברי), עמ' 88. התרגום אינו תמיד מדויק, ועל-כן

הוספתי מה ושם בסוגריים הערות משלימות.

(4) 'ר S. Merrill, East of the Jordan, p. 440

ציור 1.

כאן בשנת 1923, אבל לא היתה לו שהות לבדוק בדיקה יסודית את כל האפשרויות⁵.)
 ראינו לעיף, שג'יק בדק "את כל האפשרויות", ולפיכך ברור לנו, כי לפי כל הסימנים, שרידי יבש-גלעד הם הנשקפים אלינו מעל הגבעה הזאת. עיר ישראלית על

⁵ Albright, *The Jordan Valley in the Bronze Age*, AASOR VI, p. 41, 'ר

גבעה גדולה מוקפת חומה בצורה (ג'יק), על כביש רומאי המוליך מפחל לגרש (א'ג'ל ואולברייט), 9 ק"מ, שהם 6 מילים, מפחל — אין לדרוש התאמה יותר מדויקת לעדותו של אבסביוס: במיל השישי מהעיר פחל על ההר בואך גרש. אלה אשר לפניו היו מזהים לפעמים את תל אלמקלוב עם יבשגלעד⁶ לא רק משום היותו יושב על ואדייאבס (שם) עשו כן, כי אם מתוך התחשבות רצינית בעדות הקדומה אשר לפנינו.

נכון הדבר, שהתאמה זאת בין המציאות הארכיאולוגית לעדותו של אבסביוס מוכיחה לכל היותר, שאבסביוס אמנם התכוון לתל אלמקלוב, אשר בני-זמנו היו מזהים אותו עם יבשגלעד; שאין הדבר ודאי ומכריע לגבי תקופה של קרוב לארבע וחמש מאות שנה לפני אבסביוס — זה מובן מאליי. נוסף על כך ייתכן מאד, שבזמנו (של אבסביוס) לא היה עוד כל זכר למצבה של יבשגלעד ושקביעתו את המקום היתה שרירותית כקביעתם של קצת חוקרים מהאחרונים, שלא התבססו, כמוהו, על חומר ארכיאולוגי. יש לומר, בדרך כלל, שזיהויים ארכיאולוגיים המובאים באונומסטיקון או בתלמוד, או במקורות כיו"ב, בעלי ערך הסי⁷ — אבל לא מכריעים. מכריעים הם ההגיון שבתיאור המאורעות במקרא והמציאות הארכיאולוגית, המצטרפים אל הזיהוי הקדום, כדי לאשרו, או עומדים בניגוד לו ופוסלים אותו על-ידי כך. מקרה אידיאלי הוא, כשתיאור המאורעות, המציאות הארכיאולוגית והזיהוי הקדום עולים בד בבד ומשתלבים זה בזה ולא סתירה. קראנו לעיל את דעתו של ג'יק על המציאות הארכיאולוגית שבמקום ההולם את הזיהוי הקדום — והנה מתאימה היא; אבל לעומת זאת חושב ג'יק, שאין ההגיון שבתיאור המאורעות מתאים לתל אלמקלוב, והוא מנסה לזהות את יבשגלעד עם תל אלמקלבה אשר במזרחו של עמק-הירדן, סמוך לשפך ואדייאבס — ועל דבריו אלה הנני חולק. ג'יק אומר שסיפור מלחמת יבשגלעד⁸ מראה בעליל, כי יבשגלעד היתה קרובה לבזק עד שאפשר היה לעבור את הדרך ולערוך את התקפת הפתע בחשכת לילה אחד⁹ — אבל לא כתוב כ"כ, ששאר עבר את הדרך מבזק וערך את ההתקפה בחשכת לילה אחד! כתוב: מחר תהיה לכם תשועה בחם השמש; וכתוב: ויהי ממחרת וישם שאול את העם שלשה ראשים ויבואו בתוך-המחנה באשמרת הבקר¹⁰. כדי שתהיה התשועה מחר צריך שאול לצאת לדרך בו ביום, והמלים ויהי ממחרת מכונות כבר לרגע ההתקפה ממש. אין פס' י"א אומר לנו, איפוא, בכלל, כמה זמן שהה שאול בדרך מבזק עד ממחרת... באשמרת הבקר, ומשעות אה"צ, למשל, עד אשמרת-הבקר יכלו אנשי שאול לעבור בבזק את 30 הק"מ אשר בין בזק לתל אלמקלוב, למרות העפיה הקשה שבחמשת הק"מ האחרונים.

כמרכן אין להסכים לדברי ג'יק כי אילו היתה יבשגלעד יושבת בגבעות המזרחיות, כי אז מן הנמנע היה, שאנשיה העיר יקבלו את הידיעה על חילול גיוותיהם של שאול ובניו בו ביום, יגבון בו בלילה מבית-שאול ויחזרו ליבשגלעד ויקברו שם. לדעתו, אין ידיעות מעמק הירדן יכולות להגיע אל בין הריהגלעד וכפריו המבודדים, אלא לאט לאט ובדרך מקרה¹¹. גם אילו היה דבר זה נכון — ואני מטיל בו ספק — הרי ג'יק שוכח, שלא במקרה באה שמועת שאול ויהונתן מזורעאל יבשה, אלא שרידי-חרב הביאוה, אנשי יבשגלעד, שארי-בשרו של שאול^{11א} שיצאו עמו במלחמה. ומניין לו לג'יק בכלל, שאנשי יבש-

(6) ג'יק, כנ"ל. (7) ג'יק במאמרו יבשגלעד, BASOR, 89, p. 6.

(8) ר' שמ"א פרק י"א. (9) הירדן ע' 89.

(10) שמ"א י"א, ט', י"א. (11) כנ"ל ע' 85, 86, 88.

(11א) ר' שופ"כא, י"ד.

גלעד קיבלו את הידיעה בו ביום והלכו, ואף חזרו, בו בלילה? כתוב: וישמעו... ויקומו כל-איש חיל וילכו כל-הלילה ויקחו את-גוית שאול.. ויבאו יבשה¹²; שמעו מתי ששמעו, יצאו מתי שיצאו, וילכו כל-הלילה בסביבה המסוכנת בצבד, ממעברות-הירדן עד בית-שאן ובחזרה, מרחק של 15-25 ק"מ בס"ה בדרך לא קשה בככר-הירדן. גם בשמ"ב ב', כ"ט ו"פ"ב נזכרת הליכת "כל הלילה" כחלק של מסע גדול יותר. ואם נזכור את עדות מריץ (ראה לעיל), שתל אל-מקלוב שומר על מעברות ואדייאבס צפונה, ואת עדות אבס ביוס, שיבשגלעד נמצאת בדרך גרש — פחל, נבין מיד, שזוהי הדרך אשר בה צריך ללכת נחש העמוני במסעו מארץ בני-עמון צפונה למען הרחיב את גבולו¹³. מקומו של תל אל-מקלוב מתאים, איפוא, בהחלט להגיגום, הגיאוגרפי של המאורעות המתוארים במקרא; לפנינו מקרה כמעט אידיאלי של זיהוי, אשר תיאור המאורעות, המציאות הארכיאולוגית והזיהוי הקדום עולים בו בד בבד.

ב. אב-מחולה

גליק ממשיך: אולם, אם אין לזהות בהחלט את תל אל-מקלוב עם יבשגלעד, הרי יש יסוד רב לזהותו עם אב-מחולה^{13א}. אני חולק גם על זיהוי זה ומסתפק גם הפעם בעדותו הברורה של אבס ביוס: אב-מחולה, עירו של אחד מנציבי שלמה¹⁴, אשר משם אלישע¹⁵; עתה כפר בככר-הירדן, 10 מיילים דרומה לבית-שאן, הנקרא בית חָאֶלָה^{15א}. השם בית מאֶה (ובייחוד הגירסא בית מאֶה) מקביל לצורה עברית בית-מחולה אשר החי"ת טושטשה בה, כמנהג הזמן¹⁶; ואין להקשות על הנסמך "בית" תחת "אב-", כי ייתכן, שהשימוש כפול היה, כמו בשם אב-בית-מעכה¹⁷. ואשר למציאות הארכיאולוגית, אמנם נמצאת דרומה לבית-שאן, במרחק הולם את הודעתו של אבס ביוס (15 ק"מ), החורבה עין-חֶלָה אשר אפשר ללקוט בה חרסים מן התקופה הישראלית והביזנטית^{17א}. עין-חֶלָה נמצאת על שפתו הצפונית של ואדי מֶאֶלָה, 3 ק"מ משפכו, ויש מוצאים בשמות חֶלָה, מֶאֶלָה זכר לשם מחולה¹⁸. עין-חֶלָה סוגרת את עמק בית-שאן מן הדרום ועומדת, איפוא, בקצהו הדרומי של אותו מחוז טבעי מבית-שאן עד אב-מחולה¹⁹. על-יד החורבה תיפרד הדרך הבאה מבית-שאן והיתה לשני ראשים: הדרך האחת תחדור לגבעות-הטרשים ותעלה עם ואדי מאֶלָה לתבין, ואילו השנייה תתקרב אל הירדן, בהקיפה את הגבעות מן המזרח, ותימשך דרומה בין הגבעות והירדן. הטופוגרפיה של המקום מתאימה, איפוא, בתכלית למסופר

(12) שמיא ל"א, י"א-י"ב. (13) עמוס א', י"ג. (13א) כנ"ל ע' 89.

(14) ר' מל"א ד', י"ב. (15) ר' שם י"ט, ט"ו.

(15א) כנ"ל (הערה 1) ע' 34, שו' 20-24. בהערכת הירוניםמוס: בית מֶאֶלָה.

(16) החי"ת הוספת עין, כידוע: הקבל בית-חורון לבית-עור וכיו"ב. להחלפת העין באלף בדרך כלל, ובסביבות בית-שאן בפרט, עיין בבלי מגלה כ"ד, ב': אין מורידין לפני החיבה לא אנשי בית שאן ולא אנשי בית חיפה ולא אנשי טבעונין, מפני שקורין לאלפין עיינין ולעיינין אלפין.

(17) ר' Albright, *Administrative Divisions in Israel and Judah*, JPOS V, p.

38, note 34. והקבל גם בית-שמש לעיר-שמש (יהו' י"ט, מ"א), עין-גנים לבית-הגן (מל"ב ט', כ"ז) ועוד.

(17א) א ב ל, כנ"ל (הערה 2), ב', 234.

(18) שתי עין-חלחה הן, זו הנ"ל ואחרת ליד תל אַבּוּ-סַפְּקִי, 5 ק"מ דרומה, ראה הע' 24.

(19) מל"א ד', י"ב.

על המדינים הנסים מסביבות עין-דור²⁰ עד בית-השטה ... עד שפת אבל-מחולה, כדי לעבור את הירדן על טבת²¹ — היא אחת הערים הישראליות (וג'יק מצא שם אחדות) אשר ליד גבעת ראס אבו-טאפא, כשנים-עשר ק"מ דרומה-מזרחה לעין-חלוה, מעבר לירדן. וכן יתאים מצבה של עין-חלוה לעניין משיחת אלישע בן שפט מאבל-מחולה לנביא תחת אליהו²²: לעיר זאת, הנמצאת בדרך המוליכה מת'שבה²³ לשומרון, יסור לא פעם אליהו הת'שבי לשכב (הקבל המסופר במל"ב ד', ח"י'), וכאן יראה את אלישע לעתים מזומנות ויבחר בו לירשו²⁴.

ההתאמה בין עדותו של אבסביוס למציאות הארכיאולוגית ולהגיון הגיאוגרפי מלאה היא, איפוא, גם כאן, ואין כל יסוד הגיוני להעברת אבל-מחולה לעבר-הירדן מזרחה, כפי שמנסה לעשות ג'יק, בזהותו את אבל-מחולה עם תל אל-מקלו. הכל מוכיח — הוא כותב — שאבל-מחולה עיר-גבעות היתה, ולא עיר-שפלה. מוטב היה לשים לב למשמעותו הפשוטה של השם אבל-מחולה, שפירושו בקעת המחול, מלהתנסות בהשוואות בלשניות מעוותות (מחולה — ח'לה, מאלה, ראה לעיל)... השם אבל-מחולה מקורו, כנראה, בגליל-הכרמים הגבנוני, שבו היו נוהגים לחוג את חגי-הבציר במחולות-דננה. תל אל-מקלו מתאים למקומה של אבל-מחולה עד להפליא, ובו... התעכב, איפוא, אליהו בדרכו צפונה מחורב שבטיני לדמשק שבארם. כדי לפגוש את אלישע.

צדק, כמובן, ג'יק בדבריו על ההשוואות הבלשניות המעוותות: לספיקולציות כגון אלה אין כל חשיבות מכרעת וממששות הן, לכל היותר, תנא דמסייעא במקרים ידועים. אבל בעניין אליהו לא שם ג'יק לב לראות, שאליהו בכלל אינו הולך לדמשק, כי הרי אלישע תלמידו ימשח את חזאל למלך²⁵. ואף אילו היה אליהו הולך מחורב לדמשק, לא היה, בוודאי, מהסס לסטות מהדרך הקצרה ביותר, כדי למשוך יורש תחתיו. ואשר לפירוש אבל-מחולה — בקעת-המחול, שהנהו, אולי, נכון, הרי לא ייתכן לקשר אותו בהר דווקא: גם בשפלות ובעמקים בוצרים כרמים ועושים הילולים, ואם ייתכן שם בוכים בהר²⁶, לא מן הנמנע הוא גם שם בקעת-המחול בשפלה. על-כף-

20 ר' שופ' ז', כ"ב; והשווה תהלים ס"ג, י'—א: עשה-להם כמדין... נשמו בעין-דאר; ר' י. קוט שר, נשמו בעין-דאר וגו', ידיעות ב', ג'—ד', וראה מאמרי, גדעון, פרשת גבורה בהארה גיאוגרפית, אורים, קובץ המרכז לחינוך, תשרי — כסלו תש"ו.

21 הקבל שמ"א י"ד, ד': המעברות... לעבר על-מצב פלשתים.

22 ר' מל"א י"ט, ט"ו.

23 לקטב, 6 ק"מ דרומה-מזרחה לתל אל-מקלו, 20 ק"מ מזרחה לעין-חלוה. תיקונו של ג'יק "אליהו הת'שבי מ'בש-גלעד" (הירדן ע' 90) תחת "אליהו הת'שבי מת'שבי גלעד" (מל"א י"ז, א') אין לו על מה לסמוך ועומד הוא בניגוד לעדותם של כל הקדמונים. ראה את החומר על ת'שבה אצל א. ב. ל., כנ"ל ב', 486, וראה גם את מאמרי, לשאלת התיקונים בנוסח המקרא המסורת, אורים, קובץ המרכז לחינוך, אייר תש"ו.

24 מן האמור לעיל מסתבר, שעין-חלוה (הצפונית, ראה הע' 18) מתאימה יותר מתל אבו-ספרי, השוכן 5 ק"מ דרומה לעין-חלוה (13 מיל מבית-שאן כנגד 10 המילין של אבסביוס) במעלה ואדי-מאלה. אבל מחפש בתל זה את אבל-מחולה "הקודמת בזמן" לעין-חלוה (ב', 234), אבל אם יש בעין-חלוה חרסים מהתקופה הישראלית (שם), מה הצורך לחפש אבל-מחולה "קודמת בזמן"? המונח הגיאוגרפי "שפת-אבל-מחולה" (ראה לקמן) מתאים יותר לעין-חלוה שעל דרך-הירדן מאשר לתל-אבו-ספרי שמאחורי-הגבעות.

25 ר' מל"ב ח', ז' — ט"ו.

26 ר' שופ' ב', ה'.

פנים אין כשם אב־מחולֶה מתאים לַעמק בית־שאן, אשר המאוחרים קראו לו ארץ זבת חֶלב ודבש (27) ואפילו פתחו של גן־עדן (28).

במאמר מפורט (29) העוסק, בין השאר, בזיהויה של אב־מחולֶה, עומד גליק על הקשיים (לגבי שיטתו) שבשני הפסוקים (שופ' ז', כ"ב ומל"א ד', י"ב), שהבאתים לעיני לראיה, שאמנם נמצאת אב־מחולֶה במערב־הירדן ובמקום שאבסביוס מעיד עליו. אין הוא מסכים לפירוש המקובל של הניב שפת אב־מחולֶה — שפת־הירדן שלידי אב־מחולֶה, בחשבו, כנראה, את החלפת הסומכים של הנסמך שפת־לב־ת־רגילה; והואיל והמלה שפה מתיחסת לפעמים לטבלה הנשקפת על־פני מוֹרְדו של ואדי (דרך משפ, שפת נחל־ארנון), הריהו מציע לפרש את הפסוק שופ' ז', כ"ב: וינס המחנה עד בית השטה בדרך צררתה... עד הטבלה של אב־מחולֶה הנשקפת על־פני טבת. המספר מנסה, לדעתו, להגיד, שהמדינים נסו אל מעבר לככר־הירדן, אל הגבעות שמזרחה לה ואל מחוז אב־מחולֶה, ששכנה אולי, קרוב לקצה המערבי של ארץ הגבעות, אשר מאחדות ממצפותיה אפשר לעתים קרובות להשקיף על־פני ככר־הירדן (30).

אין צורך לומר, שהשימוש שפת־אב־מחולֶה אינו שונה מהצירופים "חוף־אניות" או "ים־יפו" (31). וברור הוא בהחלט, אבל המעניין הוא, שאין ביאורו של גליק מתאים בשום פנים לתל א־מקלוב, אשר גליק לא רצה לזהותו עם יבש־גלעד בגלל שכנו בגבעות המזרחיות, הרחק מככר־הירדן. במאמרו זה גליק אמנם אינו מזהה את אב־מחולֶה כלל, כי אם אומר באופן סתמי, שמשוכנע הוא, כי אב־מחולֶה שכנה באחד המקומות שבארץ העשירה אשר מזרחה לירדן וממעל לו, אבל חוסר־זהירות היה זה מצדו, לומר לאחר מכן כי תל א־מקלוב מתאים למקומה של אב־מחולֶה עד להפליא. אשר לפסוק השני, אומר גליק, כי עורך הפסוק (במל"א) בצורתו של עכשו חשב, כנראה, שמחוז־השלטון החמישי של שלמה הכיף את כל חלקה הצפוני של ככר־הירדן, המשתרע מזרחה עד טבלת־הגבעות המשקיפות על־פני ככר־הירדן מן המזרח. המחבר (גליק) מציע למחוק אשר אצל צרתנה וגם מבית שאן כהערות משול־הגליון, ואולי גם עד מעבר לקמעם.

לאחר שהחליט גליק, שאב־מחולֶה במזרח היא, הוא מייחס לעורך הפסוק רעיונות המיוסדים אך ורק על הנחתו זאת; כי הגיון גיאוגרפי אין בכך כלל, להרחיב את מחוזו הגדול גם בלאו הכי של בענא בן־אחילוד על חשבון המחוזות הרצופים רמות־גלעד ומחנים (32) תוך כדי ביטול הגבול הטבעי המובהק הזה, ככר־הירדן. אבל גם לתוצאה זאת יגיע גליק במחיר של לא פחות משלוש "מחיקות", אשר ימחקן כל יסוד בגירסאות.

גליק אינו מזכיר את מדרש חז"ל שגרם, אולי, לכל המבוכה הזאת (33) ושיכול לשמש אסמכתה בידי חוקר בלתי־זהיר. חז"ל דורשים (33א) את הכתוב ירעו בשן וגלעד כימי

(27) ירושלמי ביכורים פ"א, ה"ה.

(28) בבלי עירובין י"ט, ע"א.

(29) *Three Israelite Towns in the Jordan Valley: Zarethan, Succoth, Zaphon* 'r

BASOR 90, p. 2—23.

(30) כנ"ל ע' 12. (31) ר' בר' מ"ט, י"ג; דה"ב ב', ט"ו.

(32) ר' מל"א ד', י"ג־י"ד.

(33) ראה אח יחסו של גליק לדברי ר' יוחנן בדבר י"ב המילין שבין אדם ובין צרתן, לקמן עמ' 98—99.

(33א) ר' בבלי מסחים ט"ח, ע"א.

עולם³³) ואומרים: בשן זה אלישע, הבא מן הבשן, שנאמר ויעני ושפט בבשן³⁴) וכתוב פה אלישע בן שפט אשר יצק מים עלידי אליהו³⁵); גלעד — זה אליהו, שנאמר ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד וגו'³⁶).

אין מדרש זה — הנאחז בשמו של שפט בן-גד, שהוא מזהה אותו עם שפט, אביו של אלישע, כדי למצא רמז לשני הנביאים בפסוק אחד — אין מדרש זה יכול לשמש יסוד לסברות טופוגרפיות מנוגדות לחומר ברור והגיוני, ככל המפורט לעיל. ואם בכל זאת ירצה אדם לנצל מדרש אופייני זה ניצול טופוגרפי, ייטיב לעשות, אם ילך בדרכו של גולד האר³⁷), המבדיל בין אבֶל-מחולה, עירו של אלישע, אשר הוא מזהה אותה עם אבֶל הסמוכה לירמוך, על גבול הבשן (הבשן דווקא, כי את הגלעד הרי יסמל אליהו), לבין אבֶל-מחולה שבספר שופטים³⁸), אשר הוא מזהה אותה עם עין-חלטה שבצמק בית-שאן. הואיל ואנחנו איננו חושבים את המדרש למחייב, הרינו פטורים מחיפוש אבֶל-מחולה בבשן ולא-כֶל-שכן בגלעד.

ג. צרתן

קוראים אנו: ויעמדו המים הירדים מלמעלה קמו נד-אחר הרחק מאד מאדם העיר אשר מצד צרתן³⁹).

אם רואה המספר את עצמו עומד ליד יריחו ואם רוצה הוא לתת סימנים למקומה של העיר אדם, הרי המלים מצד צרתן יש בהן טעם, רק אם צרתן סמוכה לאדם ונמצאת מצדה, דהיינו: מזרחה או מערבה לה; כי "צדו" של דבר הוא תמיד ימינו או שמאלו⁴⁰).

עוד יותר ברורה התמונה בנוסח הוולגטה, המשקפת את תפיסת הדורות שלפני קביעת הנוסח המסורתי: ויעמדו המים הירדים מלמעלה במקום אחד, וכדמות הר נראו מרחוק, נגדשים מהעיר הנקראת אדם עד המקום צרתן.

אם רואה העומד ביריחו את נד-המים נגדש מהעיר הנקראת אדם עד המקום צרתן, הרי מוכח מכאן, שלדעת המספר מכוונים שני המקומות בקו מזרח-מערב, ואמנם נצבר תמיד מקווה-מים בכיוון שמאל-ימין, הוא הקו שאליה שופעים המים במרוצתם. שנית נשמע את השם צרתן בס' מלכים: בכרך הירדן יצקם המלך במעבה האדמה בין סכות ובין צרתן⁴¹).

(33 ב) ר' מיכה ז', כ"ד.

(34) דה"א ה', י"ב.

(35) מל"ב ג', י"א.

(36) מל"א י"ז, א.

(37) אדמת-קודש, ע' 62 והע' ב'; עמ' 143.

(38) ר' שם ז', כ"ב.

(39) יהוש' ג', ט"ו. הקרי הוא "מֶאָדָם", דהיינו: המים עמדו נד אחד ביריחו, שהיא רחוקה מאדם.

אבל הכתיב "בְּאָדָם" הוא, כנראה, עיקר, כי משמש הוא הוכחה לאמינות המאורע, או מרמז הוא, לפחות, לרקעו המציאותי של הספור. ראה י. ברסלבסקי, הרעש וכריחת הירדן בשנת 1546, ציון ג', ד' (תרצ"ח) וראה, Garstang, *Joshua—Judges*, pp. 136-137.

(40) עיין: יפל מצדך אלף ורבבה מימינך (תהל' צ"א, ז') ובייחוד: העי אשר מצד בית-אל (יהוש' י"ב, ט')—מזרחה לה.

(41) מל"א ז', מ"ו.

אם נמצאת ככר־הירדן בין סוכות ובין צרתן ואם מכוון הקו אדם — צרתן מן המזרח אל המערב (ראה לעיל). מסתבר, שצרתן מערבה היא לכר־הירדן ושעלינו לחפשה מערבה לעיר אדם. מסקנה זאת הגיונית היא. גם מבלי שנקבל את התיקון המפורסם במעבר אדמה (תחת במעבה האדמה) או, לפחות, את התיקון במעבה אדמה ונחשוב את המלה אדמה לשמה של העיר אדם⁴². קבלת אחד־התיקונים האלה מחזקת, כמובן, את עמדתנו בהרבה, כי אם נמצאת אדם בין סוכות ובין צרתן, אז על־כרחו נחפש את צרתן במערב.

אי־לזאת מקובל מזמן, לזהות את צרתן עם קרן־סר־טֶבָה, סר־טֶבָא שבמשנה⁴³, אשר שמה דומה דמיון כלשהו⁴⁴ לשם צרתן ואשר התב־טֶטוּתה הנישאה עושה אותה לסימן־דרכים מובהק⁴⁵. נכון הדבר, שאין הארכיאולוגיה מוצאת בהר־סר־טֶבָא עדות לעתיקות רבה. אבל אין הכתוב מחייבנו להניח, שאמנם היה שם יישוב בימי בית ראשון, והוולגטה אף היא מצאה לנכון להדגיש את הדבר, בציינה את צרתן כמקום סתם בשעה שאדם תצויין כעיר⁴⁶.

גם הספרות החיצונית, המתארת מתוך האספקריה של ימי־החשמונאים⁴⁷ את מלחמות יעקב ובניו במלכי שכס וסביבותיה, מכירה במערב־הירדן עיר ושמה Σαρετא⁴⁸. הואיל וספרות זו נכתבה בימים אשר בראש הר־סר־טֶבָא כבר היה יישוב (מבצר אלכסנדריון), היא מתארת, כמובן, את צרתן הקדומה כעיר חזקה ובצורה, התיאור מתאים לכל הידוע לנו על מבצר אלכסנדריון ובכלל, לטופוגרפיה של קרן־סר־טֶבָה⁴⁹.

42) עיין יהו' י"ט, ל"ו.

43) ראש־השנה ב', ד'.

44) השתלשלות השם סר־טֶבָא מן השם צרתן ניתנת לבאור, אם כי בדוחק רב. התחלפות האותיות צ', ח' באותיות ס', ט' תבואר ע"י הידמות שאחריה היבדלות: צרתן — צרטן (הקבל הצטדק) — סרטן תהליך דומה נראה במלים אלמנה — אלמלה — ארמלה; רגל — רגר — אגר (בערבית המדוברת). אם נניח, איפוא, שהשם סרטן, שניתן ע"י מעתיקה העבריים של הספרות החיצונית לעיר Σαρετא, אמנם קדום הוא, ולא סתם השוואה לשם בעל־החיים הידוע, הריהו המשך טבעי לשם צרתן. ואשר לבי"ת שבשם סר־טֶבָא, הרינו מוצאים אותה כגורם בהרחבת השורש במלים לא מעטות: הקבל כרכב מן כרך, נכב מן נשא (ר' גם טורטשינר לאיוב י"ג, י') ועוד. הרחבה דומה מוצאים אנו גם בשם צֶלְחָד, שנוספה בו האות דל"ת על השם המקראי סֶלְחָה (יה' י"ג, י"א), כי גם אות זאת משמשת לפעמים כגורם בהרחבת השורש: הקבל סרפד מן סרף — שרף. אגב, גם כאן התחלפות האותיות ס' וצ' בתקופות השונות.

45) נוסף על הפסוקים יהו' ג', ט"ז ומל"א ז', מ"ו, שהובאו לעיל, ראה גם מל"א ד', י"ב: אשר אצל צרתנה. מלים אלה מגדירות, כנראה, את מקומה של אבל־מחולה, ולא את זה של בית־שאן.
46) מעיר לי י. ברסלבסקי, שאח המלה העיר הוסיפו, כנראה, כדי למונע פירוש מאדם־מבני־אדם, והקבל שופ' י"ח, כ"ח: רחוקה היא מצידון ודבר אין להם עם אדם. לוי־טוּר בכל זאת טעה ותירגם: הרחק מאד מאנשי־העיר.

47) ר' S. Klein, *Palästinisches im Jubiläenbuch*, ZDPV 57, S. 11 f.

48) צוואת־יהודה ה', א'. בס' היובלות ל"ד, ד' נקראת אותה עיר Σαρετא, ורק טעות־סופר היא.

49) ייתכן, שמראהו של הר־סר־טֶבָא מתואר בעצם השם צרתן. במצורת פירוש המלה צרת הוא יד, וקרוב לשער, שאותו הר תלול ומחודד המחנשא בגובה 728 מטר מעל פני הירדן נקרא כבר בימים הקדומים ביותר בשם המצרי יד־והקבל שימוש השם יד בעברית במונח מצבה מוצנת (שמ"ב י"ח, י"ח; ואבשלום לקח ויצב לו בחייו את מצבת אשר בעמק המלך... ויקרא לה יד אבשלום; שמ"א ט"ו, י"ב).

כף הדברים האלה ידועים מזמן ומשמשים יסוד מספיק, אם-כי לא מכריע, זיהוי צרתן — קרן-סרטבה. כדי לדחוק את הזיהוי הישן הזה, צריך כל זיהוי חדש להתאים, לפחות, לנתונים שבירתי לעיני. לפע"ד, לא הצליח גליק (המחפש, בעקבות אולברייט, את צרתן מעבר לירדן מזרחה וצפונה לאדם דווקא) לבסס את הזיהוי צרתן — תל-אסעידייה כל-עיקר.

במאמרו החשוב על מחוזות-השלטון בישראל וביהודה מנסה אולברייט לתקן את נוסח המסורת של יה' ג' ט"ז ומגיע לגירסה הרחק מאדמה עד מצד צרתן⁵⁰. מובן הפסוק המתוקן הוא, לדעתו: המים קמו נד אחד מאדם העיר עד צרתן. במלים אחרות — הוא אומר — את צרתן יש לחפש בכר-הירדן במרחק-מה צפונה לתל אד-אמיה. קל לראות את הליקויים שבשיטתו של אולברייט: מצד אין פירושה בעברית אצל, ראה לעיני. כמו-כך אין זה מן ההגיון לייחס למספר הקדמון תיאור חומת-מים מכוונת מן הדרום אל הצפון, וגם על כן כבר שמענו לעיני. נוסף על כך, אין התיקון הנ"ל נראה לי מבוסס כל-צרכו, אם-כי ניסה אולברייט לבססו במיטב יכולתו.

תפיסתו של אולברייט אינה עומדת בסתירה לפסוק השני שבו נזכרת צרתן: בכר-הירדן יצקם המלך במעבה האדמה בין סכות ובין צרתן⁵¹ — אם נתפש את הפסוק כפשוטו ולא נזהה את אדמה עם העיר אדם: גם אם נמצאת צרתן צפונה לאדם נוכל לומר, שמקום היציקה היה ביניהן, בכר-הירדן; אבל אולברייט מזהה את שני אלה בקראו "במעבה-אדמה" (לדעתו: במקום-היציקה של אדם) ויוצא מן המיצר בדרך הבדוקה של תיקוני הנוסח, אשר אינו מנסה הפעם אפילו לבססם, ואומר: עורך ט' מלכים, אשר סופר דבריהם הלך בעקבותיו, טעה, כמובן, בהחליפו את מקום הערים; עליו לקרוא, קרוב לוודאי: במעבה סכות בין אדמה ובין צרתן⁵².

כבר ראינו שיטה דומה בדברי גליק על אב-למחולה (ראה לעיני): בראשונה השערה בלתי-מבוססת, אחרי כן פירוש דברי-הקדמונים, ואף תיקונם, ברוח השערה זאת. כי להחלפה זאת של מקום השמות אין כל יסוד בגירסאות הקדומות, אבל קל לראות במפה, שבלעדיה אין קיום לשיטה, המזהה את אדם עם אדמה שבמל"א ז', מ"ו וקובעת, יחד עם זאת, את מקומה של צרתן צפונה לאדם.

גליק מקבל את גירסתו של אולברייט הרחק מאדמה עד מצד צרתן על מסקנתו שצרתן היתה צפונה לעיר אדם, אבל חשוב, בצדק, את המלה "מצד" לבלתי-ריגילה וקשה בפסוק זה; הוא מציע, איפוא, לפי השיטה הבדוקה, תיקון נוסף: אל תקרא מצד, אלא קרא מצד, דהיינו: המים קמו נד אחד מאדם-העיר עד מצד-צרתן⁵³. תיקון זה באמת מספק קושי חשוב מאד בשיטתו של אולברייט, ראה לעיני, אבל אין גם

ותנה מציב לו יד). אולי תובן ע"י כך גם החלטת השם צרתן אשר במל"א ז', מ"ו בשם צרדה בדה"ב ד', י"ו. בהחליפם את השם המצרי צרתן-יד בשם העברי צרדה-אצבע שמרו המאוחרים על צלצול השם הקדום תוך כדי החלטתו בשם, שמובנו, ואף שימושו, דומים. לשימושם של שמות האצבעות כמונחים טוטוגרפיים ראה אבן-בן בן ראובן (יה' ט"ו, ו'), ואילו לאסוציאציה הפוניטית צרתן — צרדה ראה פירוש המלה צרדה בבבלי יומא י"ט, ע"ב: מאי צרדה? — צרתה דָּא וכו'.

(50) ר' Albright, *JPOS* V, p. 33, note 37.

(51) מל"א ז', מ"ו.

(52) אולברייט, שם.

(53) גליק, כנ"ל (תערה 29) ע' 6.

לו כל אחיזה בגירסאות הקדומות ואף הוא לא בא. אלא כדי לבסס השערות שאין להן רגלים. העורך שהכניס, לדעתו של אוילברייט, את המלה אשר לפסוק שנסתף לפני זמנו הבין, ללא ספק, את המלה מצד בניקוד מצד, וכן הבין אותה גם מתרגם הוולגטה, שתאר נדרמים הנראה ביריחו, כשהוא נגדש מאדם ועד צרתן — איככה זה נתעלם אנחנו מניקוד קדום זה?

לעומת זאת דוחה גליק את תיקונו של אוילברייט במעבה האדמה (תחת במעבה האדמה). הסותר, כפי שראינו לעיל, את שיטת שניהם, אבל הוא ממהר להצטרף על מעשהו זה באמרו: "הכל ברור בהחלט כמו שהוא, ואין צורך אף בתיקון כלשהו בנוסח — אבל אין ר"ש שהמחבר (גליק) מייחס חשיבות בלתי-ראויה לקיום הנוסח בכל התנאים; להיפך: אם נחוץ בהחלט איזה שינוי בנוסח, הרי ברצונו של המחבר להציע לקרא בעבר-הירדן במקום בעבי האדמה שבדה"ב ד', י"ז (ולפי זה גם במ"א ז', מ"ו, כמובן)" (54).

אלה הם דברים שאין להם שיעור.

ואשר לזיהויה המדויק של צרתן, מציע גליק את תל א-סעידייה, 18 ק"מ צפונה לתל א-דאמייה, הואיל והוא מצא בתלמוד ידועה בדבר המרחק בין אדם ובין צרתן, המאשרת אישור מוחלט, לדעתו, את הזיהוי הזה. הוא כותב: "המחבר חייב טובה לד"ר ב. מייזלר על אשר הפנה את השומת-לבו לברור ידועה זאת על ידי פרופ' ש. קליין המנוח במאמרו *Palästinisches im Jubiläenbuch*. אמורא מהמאה השלישית, ר' יוחנן, אומר, בדברו על המרחק בין אדם ובין צרתן, שהן נמצאות שנים-עשר מיל' זו מזו. זהו בדיוק המרחק שבין אדם ותל א-סעידייה. נכון הוא, שקליין אינו גורס זיהוי זה, אלא מניח, ללא יסוד, שר' יוחנן מזכיר שתי ערים אלה כשוכנות זו מול זו, ואילו האמורא אמר, ששתי הערים היו שנים-עשר מיל' זו מזו. אבל בהניחו, שפירוש הודעתו של ר' יוחנן הוא, ששתי הערים שכנו זו מול זו, זיהה קליין את צרתן עם קרן-סרטבה, הנמצאת בערך מול אדם, בעבר-הירדן המערבי. אילו היה מודד את המרחקים בין שתי נקודות אלה היה רואה, שאורך קו-האוויר בין אדם ובין קרן-סרטבה הוא רק כחמשה מיל'ים" (55).

גליק לא הסתמך על המדרש המעביר את אלישע לבשן (56), אבל הפעם נכשל במדרשיו הטופוגרפיים של ר' יוחנן. קוראים אנו בגמרא:

ויעמדו המים היורדים מלמעלה קמו נד אחד הרחק מאד מאדם העיר אשר מצד צרתן; אמר ר' יוחנן: אדם קרייה וצרתן קרייה, שנים-עשר מיל' זו מזו; מלמד, שהיו המים גדושין ועולים כמצד צרתן (57) (כלומר: גובה הנד שנים-עשר מיל').

ויעמדו המים היורדים מלמעלה קמו נד אחד; וכמה גובהן של מים? — שנים-עשר מיל' על שנים-עשר מיל' כנגד מחנה-ישראל (58).

אם הספרות החיצונית מכירה כבר יישוב בשם צרתן (59), לא נתפלא בשמענו, שגם ר' יוחנן מכיר קרייה בשם זה. ואשר להודעתו, שהמרחק בין שתי הערים

(54) שם ע' 14. (55) שם ע' 8.

(56) עיין לעיל ע' 94 למטה.

(57) ירוש' סוטה ז' ה'.

(58) בבלי סוטה ל"ד ע"א.

(59) עיין לעיל ע' 96.

הוא שנים-עשר מיל, נלמד להעריכה מדבריו המשלימים של הבבלי: שנים-עשר מיל כנגד מחנה-ישראל. כי בבבלי נוסף לשמוע טופוגרפיה מפי ר' יוחנן:
 ויחנו על הירדן מבית-השימות עד אב־השיטים⁶⁰, ואמר רבה-בר-רב-חנא
 אמר ר' יוחנן: לדידי חזי ליה ההוא אתרא והוה תלתא פרסי (י"ב מילין)
 על תלתא פרסי⁶¹.

כבודו של ר' יוחנן במקומו מונח, אבל בטופוגרפיה לא דק, כי אין המרחק
 בין אב־השיטים (תל־כפרין או תל־אחר מהסמוכים לו) ובין בית-השימות (תל־סוּימה)
 אלא כחמישה מילין (כשמונה ק"מ) בלבד. אחד-הגורמים לטעותו זאת של ר' יוחנן
 היא, כמובן, אדיקותו במספרים הקדושים של ימ־קדם, אשר שנים-עשר, מספר שבטי-
 ישראל, הוא אחד מהם.

ולפיכך אסור היה לגלִיִק להתייחס בכבוד ראש לאותו מרחק, שנים-עשר
 מיל, אשר אותו ר' יוחנן מוצאו גם בין אדם ובין צרתן, ואשר הבבלי מקביל אותו
 בפירוש למחנה-ישראל. ואין להקשות על ששת המילין שבין תל־אדאמיה ובין קרן-
 סרטבה, כשם שאין להקשות על חמשת המילין שבין תל־כפרין לתל־סוּימה. קלִיִן
 ידע זאת, ולפיכך לא "מדד את המרחקים", אלא עשה את הדבר האחד הנכון לפי
 הנתונים שלעת-עתה: זיהה את צרתן עם קרן-סרטבה, מבלי להתחשב כלל בהודעתו
 של ר' יוחנן.

(60) במד' ל"ג, נ"ט.

(61) עירוב' נ"ה ע"ב.